

BOSNA-HERSEK AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ADAY ÜLKESİ OLABİLİR Mİ? EKONOMİK KRİTERLER AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

CAN BOSNIA-HERSEK BE A CANDIDATE COUNTRY OF EUROPEAN UNION? AN EVALUATION FOR ECONOMIC CRITERIA

Serap BARIŞ¹

Geliş Tarihi: 18.06.2018

Kabul Tarihi: 28.11.2018

ÖZET

Avrupa Birliği (AB) bugüne kadar kurulmuş entegrasyonlar arasında siyasi, hukuki, ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda en uzun soluklu olanıdır. 2017 yıl sonu itibarıyla 28 üyesi bulunan birlik, bu üyelerin 10 tanesini 2004 yılında "Doğu Genişlemesi" ya da "Büyük Patlama" olarak adlandırılan süreçte bünyesine dahil etmiştir. Bu ülkelere coğrafi konumları itibarıyla bakıldığında ikisinin Balkanlardan, sekiz tanesinin de eski Doğu Bloku ülkelerinden olduğu görülecektir. Ancak bir Balkan ülkesi olan Bosna-Hersek, AB'ye henüz aday ülke dahi olamamıştır. AB ile ilişkileri 1992 yılında başlamış olan Bosna-Hersek, insani yardım, iletişim gibi alanlarda yardımlar almıştır. Bu gelişmeler sonucunda ilerleyen ilişkiler 2003 Haziran'ında Bosna-Hersek'in, AB'nin potansiyel aday ülkesi olmasını sağlamıştır. Aradan geçen 15 yıl boyunca aday ülke olabilmek için gerekli kriterleri yerine getiremediğinden halihazırda potansiyel aday ülke konumu devam etmektedir. Bu çalışmada, yakın zamanda yıkıcı bir savaş yaşamış, siyasi anlamda henüz tam anlamıyla istikrara sahip olmayan Bosna-Hersek'in, AB'ye adaylık/üyelik süreci ekonomik açıdan (Kopenhag ve Maastricht kriterleri) değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucuna göre Bosna-Hersek, Kopenhag ekonomik kriteri açısından -işleyen bir piyasa ekonomisinin gelişmesinde ve Birlik içindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle başa çıkma kapasitesinin oluşturulmasında- henüz erken bir aşamadır. Ancak Maastricht Yakınlaşma Kriterleri'nden faiz oranı dışındakileri (enflasyon, kamu borcu, bütçe açığı) yakalamış durumdadır.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Kopenhag Kriterleri, Maastricht Kriterleri, Avrupa Birliği.

Jel Kodu: F02, F15, F41.

ABSTRACT

The European Union (EU) is one of the longest established political, legal, economic and socio-cultural means of integration. By the end of 2017, the Union had 28 members and included 10 of these members in the process called "Eastern Enlargement" or "Big Bang Enlargement" in 2004. Looking at these countries by their geographical location, it will be seen that the two are from the Balkans and the eight are from the former Eastern Bloc countries. However, Bosnia and Herzegovina, a Balkan country, has not yet become a candidate country. Bosnia and Herzegovina, which began its relations with the EU in 1992, received assistance in areas such as humanitarian aid and communication. As a result of these developments, progressive relations ensured that in June 2003 Bosnia and Herzegovina was the potential candidate country for the EU. Since it has not fulfilled the criteria for becoming a candidate country for the past 15 years, it is currently a potential candidate country. In this study, Bosnia and Herzegovina's candidacy / membership process for the EU, which has recently experienced a devastating war and is not fully stable politically, has been assessed economically (Copenhagen and Maastricht criteria). As a result of the assessment, Bosnia and Herzegovina is at an early stage in terms of the Copenhagen economic criterion -

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, e-mail: serap.baris@gop.edu.tr

in the development of a functioning market economy and in the creation of capacity to cope with competition pressure and market forces within the Union. However, the country has met criteria outside the interest rate (inflation, public debt, budget deficit) from the Maastricht Convergence Criteria.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Copenhagen Criteria, Maastricht Criteria, European Union.

Jel Code: F02, F15, F41.

1. Giriş

2004 yılında 10 ülkeyi kapsayan genişleme dalgası ile AB'nin nihai sınırlarına ulaştığı iddia edilse de, daha sonrasında 1 Ocak 2007'de Bulgaristan ve Romanya'nın, 1 Temmuz 2013'de Hırvatistan'ın üyeliğe kabulü ile birlik genişlemesini sürdürmüştür (Şahin, 2013: 14). AB soğuk savaş yıllarının ardından bölgede meydana gelen güç boşluğunu doldurmaya yönelik politikalar izlemiş ve bağımsızlığını kazanan ülkeleri Birliğe dahil etmeyi amaçlamıştır. Birliğin buradaki önceliği bölgedeki istikrarsızlığın yayılmasını engelleyerek kendi güvenliğini sağlamaktır (Altun, 2013: 1-2). Bu sebeple Romanya ve Bulgaristan'ın üyeliğe kabulünün ardından Batı Balkanlara yönelmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgede aşırı milliyetçi eğilimler nedeniyle yaşanan sıcak savaşlar bölgedeki bağımsızlığını yeni kazanmış, siyasi ve ekonomik birçok problemle karşı karşıya olan Eski Yugoslavya ülkelerini derinden etkilemiştir. Bu ülkelerden biri 1992 yılında referandum kararıyla bağımsızlığını ilan eden Bosna-Hersek'tir. Bosna-Hersek'in bu referandum kararı, akabinde Sırp tarafı tarafından boykot edilmiştir. Bu durum aynı zamanda ülke içindeki Boşnak, Hırvat ve Sırp gruplar arasında geçen kanlı çatışmaların da başlangıcı olmuştur. Sırp, Boşnak Müslüman nüfusunun çoğunlukta olmasının kendileri açısından siyasi bir dezavantaj oluşturacağı düşüncesiyle ilerde Sırbistan'a bağlanmak amacıyla Sırp nüfusun yoğun olduğu bölgeleri denetim altına almayı amaçlarken, Hırvatlar ise yine aynı nedenlerle bazı bölgeleri Hırvatistan'a dahil etmek için silahlı mücadeleye başlamışlardır. Üç grup arasında 1992-1995 yılları arası devam eden savaş, 21 Kasım 1995'te imzalanan Dayton Barış Antlaşması ile son bulmuştur.

AB ile ilişkilerine resmi olarak 1992 yılında başlayan Bosna-Hersek, Haziran 2003 Selanik Zirvesinde *potansiyel aday ülke* olarak kabul edilmiştir. 2016 İlerleme Raporunda (en son hazırlanan İlerleme Raporu) da Bosna-Hersek'in Kopenhag kriterlerini (özellikle siyasi, ekonomik ve uyum kriteri) yerine getirme konusunda gerekli şartları sağlama konusunda henüz önemli bir ilerleme kaydetmediği belirtilmektedir. Dolayısıyla Bosna-Hersek, tam üyelik için gerekli kriterleri yerine getiremediğinden AB ile müzakerelere başlayamamakta ve potansiyel aday ülke konumunu sürdürmektedir. Bütün bunların yanı sıra bilindiği gibi AB'nin kendisine tam üye olabilmek gereken Kopenhag kriterlerinden başka üye olduktan sonra da Ekonomik ve Parasal Birlik alanına dahil olunması için (Maastricht yaklaşma kriterleri) aday ülkelerden yerine getirmelerini istediği ekonomik kriterler vardır. Bu çalışmada bu ekonomik kriterler bağlamında bir Avrupa ülkesi olan Bosna-Hersek'in AB'ye tam üyelik süreci değerlendirilecektir. Değerlendirme, kısmi Kopenhag ekonomik kriteri ve Maastricht yaklaşma kriterleri ile sınırlandırılan çalışmanın geri kalan kısmı ise şu şekilde devam etmektedir: İkinci kısımda Bosna-Hersek ve AB ilişkilerinin tarihçesi ele alınmaktadır. Üçüncü kısımda Kopenhag ekonomik kriteri ve dördüncü kısımda Maastricht yaklaşma kriterleri açısından Bosna-Hersek'in durumu analiz edilmektedir. Son bölümde ise genel bir değerlendirme yapılmakta ve öneriler sıralanmaktadır.

2. Bosna-Hersek ve AB ilişkileri

AB'nin 2004 yılındaki genişlemesi ve bunun uzantısı olarak Hırvatistan, Romanya ve Bulgaristan'ı Birliğe dahil etmesi AB ve Balkan ülkeleri arasındaki ilişkinin dönüm noktasıdır. Avrupa'nın tamamını kapsayan siyasi bir bütünlük oluşturulabilmesi için Balkan ülkelerinin birliğe üye olabilmeleri önem arz etmektedir. Bu sebeple bölgenin geçmişte olduğu gibi tekrardan radikalleşmemesi, batıya göçün kontrol altında tutulması, bu ülkelerde rekabet gücüne sahip

pazar ekonomilerinin oluşturularak Batı Avrupa ülkeleri ile olan refah farklılığının giderilmesi, AB'nin bölgeye yönelik yaklaşımında öncelikli konulardır. Bu ülkelerin coğrafi olarak AB ülkelerine yakınlığı da göz önüne alındığında bölgede yaşanabilecek savaş ve istikrarsızlıktan üye ülkelerin de etkilenmesi muhtemeldir. Bu sebeple 1999 yılında AB bölge ülkelerine üyelik sözünün yanı sıra, başlattığı "İstikrar ve Ortaklık Süreci (SAP)" ile bölgeye yönelik politikasının çerçevesini oluşturmuştur. Bu süreç dahilinde uygulamaya koyulan İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları ile bölgedeki demokratikleşme, sivil toplumun gelişimi ve devlet kurumlarının oluşturulması konularında bölge ülkelerine ivme kazandırmayı amaçlamıştır (Ağca, 2010: 48-49).

Bu Balkan ülkelerinden biri olan Bosna-Hersek'in AB ilişkileri resmi olarak 1992 yılında başlamıştır. Bosna-Hersek, insani yardım, iletişim gibi pek çok alanda AB'den yardımlar almış ve söz konusu bu gelişmeler neticesinde sağlanan ilerleme ile Haziran 2003'te yapılan Selanik Zirvesi'nde AB'nin potansiyel aday ülkesi olmuştur (European Commission, 2003). 2008 yılında ise AB ile geçici anlaşmayı imzalamasına rağmen gerekli kriterleri yerine getiremediği için adaylık statüsü için henüz başvuruda bulunamamıştır.

SAP öncesinde savaşın devam ettiği yıllarda AB, bölgedeki otorite boşluğunu doldurmaya politikalar üretme çabasında olmuştur. Bosna-Hersek'in kurulduğu yıllarda AB üyeleri tek çatı altında, tek ve tutarlı bir karar verip uygulamaya geçiremediğinden, 1999 öncesi Balkanların genelinde otorite kurmak konusunda başarısız olmuştur (Altun, 2013: 3). 1992 yılında Bosna'da savaş patlak verdiğinde AB, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası uygulamaya çalışmış ve bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ayrıca AB ülkelerinin Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığına destek verirken, Bosna-Hersek konusunda çekimser kalmaları ve AB'nin Bosna-Hersek'i adeta yeni politikaları için deneme alanı olarak kullanması, bu bölgedeki başarısızlığının temel nedenleri olarak gösterilebilir (Crnica, 2007: 95-96). Birliğin bölgede uyguladığı deneysel politikalara örnek vermek gerekirse, AB Bölgesel Yaklaşım Politikasını ilk defa 14 Şubat 1996'da, Dayton Barış Antlaşmasının konsolidasyonuna yönelik düzenlenen Roma Konferansı öncesinde gündeme getirmiştir. Bu politikanın uygulanmasına dönük hazırlanan raporda, Bosna-Hersek'in de dahil olduğu Batı Balkanlar bir bütün olarak ele alınmıştır. Bölgesel Yaklaşım Politikası ikili ilişkileri, mali yardımları ve bunlar için yerine getirilmesi beklenen genel kriterleri ve ülkelerin yerine getirmesi gereken özel şartları içermekteydi. Batı Balkan ülkelerinin uymaları gereken kriterler arasında mültecilerin eve dönüşünün sağlanması, AB ülkelerinde kaçak durumda bulunanların geri kabul edilmesi, Dayton Antlaşmasının sağlıklı bir biçimde uygulanması, azınlık ve insan haklarının geliştirilmesi ve Eski Yugoslavya Ceza Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY) ile işbirliği konuları yer almaktaydı. AB bu konularla bağdaşmayan durumları tespit ettiğinde mali yardımları durdurma ve anlaşmayı erteleme gibi haklara sahipti (Özgöker ve Batı, 2017: 33). Sonuç olarak AB'nin batılı ülkelere uyguladığı Royaumont Süreci gibi bölgesel yaklaşım da Bosna-Hersek'te ve diğer bölge ülkelerinde pek etkin olamadı. Birçoğu bölgesel yaklaşım sürecini kapsayan AB yardımları etkin bir biçimde kullanılamadı. 1992-2000 yılları arasında AB tarafından yapılan 2.16 milyar Euro'nun kullanımı ile ilgili hala bir bilgi mevcut değildir (Crnica, 2007: 102-103).

Bölgesel Yaklaşım Politikası sürecinde kaynakların israfı/etkin kullanılamaması ve uluslararası yönetimin meşruluğunu yitirmesi nedeni ile ülkeden çıkış gündeme geldiyse de AB bunun yerine daha kapsamlı bir şekilde ülkeye girme stratejisi izlemeyi tercih etti. Bundan sonra izlenecek politikanın doğrudan Birliğin Bosna-Hersek'in AB'ye entegrasyonuna dönük olması kararlaştırıldı. Bu karar savaş yıllarından beri bölgede destekleyici güç olan AB'yi belirleyici güç yaptı. Bu politikanın izlenmesindeki temel amaç bölge ülkeleri (Bulgaristan ve Romanya dahil) ile yakınlaşmak ve reformlara destek olmak, ayrıca savaş yıllarından beri bölgede etkinliğini kıramadıkları ABD'nin hakimiyetini sonlandırmaktır (Kaya, 2016: 217).

Bosna-Hersek Haziran 2003’de Selanik Zirvesi’nde potansiyel aday ülke statüsü kazanmış fakat İstikrar ve İşbirliği Anlaşması (Stabilisation and Association Agreement - SAA) görüşmeleri 25 Kasım 2005’te başlayabilmiştir. Anlaşmanın kendisi ise ancak 25 Kasım 2008’de yılında imzalanmıştır. Birliğe üyelik için izlenmesi gereken yol haritası ve “Katılım Sürecine İlişkin Yüksek Düzey Diyalogu” (High Level Dialogue on the Accession Process: HLDAP) 27 Haziran 2012’de resmen başlamıştır. Yol haritasına göre, “Bosna-Hersek’in anayasasını Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin 2009 yılında aldığı “Sejdic-Finci Kararı” doğrultusunda üç kurucu halk olan Boşnak, Sırp ve Hırvatlar dışındaki etnik grupların da üst düzey kamu görevlerine seçilebilmesine imkân sağlayacak” şekilde değiştirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede Komisyon, Bosna-Hersek’in anayasasını Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına uygun hale getirmediği taktirde sürecin ilerlemesinin mümkün olmadığını açıklamış ve 2014 yılındaki genel seçimlerin uluslararası standartlara göre gerçekleşmemiş sayılacağını bildirmiştir. Mevcut anayasa gibi siyasal rejimdeki karmaşa da AB üyelik sürecinde Bosna-Hersek’in önündeki en büyük engeldir. Ekim 2010 yılında yapılan genel seçimlerden sonra hükümet kurmanın ancak 16 ay sonunda mümkün olması bunun en açık göstergesidir (Karluk, 2014: 7). AB Komisyonu, 2014 yılı İlerleme Raporu’nda, Bosna-Hersek’in AB ile bütünleşme sürecinin çıkmaza girdiğini ifade ederek, ülkenin AB üyelik için yerine getirmesi gereken kilit reformları uygulamaya geçirmek için gereken siyasi iradedden yoksun olduğuna dikkat çekmiştir.

Bosna-Hersek ve AB arasındaki İstikrar ve İşbirliği Anlaşması, 21 Nisan 2015 tarihinde AB Konseyi’nde onaylanmasının ardından, 1 Haziran 2015 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Avrupa Komisyonu, Bosna-Hersek’in muhtemel üyelik başvurusunu göz önünde bulundurabilmesi için reformlar konusundaki taahhütlerinin pratiğe dökülmesinin önemine dikkat çekmiştir. Bosna-Hersek, 15 Şubat 2015 tarihinde AB’ye üyelik başvurusunda bulunmuştur. 20 Eylül 2016 tarihinde AB Konseyi, Komisyonu Bosna-Hersek’in AB üyelik başvurusu hakkında görüş hazırlamakla görevlendirmiştir (İKV, 2018). Komisyon’un değerlendirmesinde 2016 Yılı İlerleme Raporu’na göre, ülkede AB üyelik konularından sorumlu bir koordinasyon mekanizmasının oluşturulmaması ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Sejdic-Finci Kararı’nın uygulanmaması başlıca eksiklikler olarak öne çıkmıştır.

3. Bosna-Hersek ve Kopenhag Ekonomik Kriterleri

AB kuruluşundan itibaren bir taraftan ekonomik entegrasyon aşamalarında ilerlerken, diğer taraftan yeni üyeler alarak genişleme sürecini sürdürmüştür. Bu genişlemelerle birlikte gösterdiği ekonomik performans birliğe girmek isteyen üye sayısının da sürekli artmasına yol açmıştır. Başlangıçta Birliğe üye olabilmek için sadece Avrupa devleti olma (Roma antlaşmasının 237. Maddesine göre) koşulu yeterli iken 1993 Haziran’ında yapılan Kopenhag zirvesinde tam üye olmak isteyen adaylar için yeni kriterler belirlenmiştir. Bu tarihten sonra AB’nin yeni genişleme süreçleri üzerinde belirleyici olan bu kriterler (European Council, 1993):

- (i) Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıklara saygıyı ve azınlıkların korunmasını teminat altına alan kurumların istikrarını sağlamak (*siyasi kriter*)
- (ii) İşleyen bir pazar ekonomisiyle birlikte AB içindeki rekabet baskısı ile piyasa güçleri karşısında durabilme yeteneğine sahip olmak (*ekonomik kriter*)
- (iii) Siyasi, ekonomik ve parasal birlikte dahil olmak üzere tam üyelikten kaynaklanan yükümlülükleri üstlenme gücüne sahip olmak (*uyum kriteri*)

Burada bu kriterlerden ekonomik kriter açısından değerlendirme yapılacaktır.

3.1. İşleyen Bir Pazar Ekonomisine Sahip Olmak

Kopenhag Bosna-Hersek pazar odaklı reformlara olan bağlılığını güçlendirmeyi sürdürmektedir. Ancak ülke Avrupa Komisyonu’na göre halihazırda işleyen bir piyasa ekonomisini geliştirmede

erken bir aşamadır. Komisyon'un raporuna göre iş yasasını modernize etme, iş ortamını iyileştirme ve finansal sektördeki zayıf yönlerine odaklanma gibi adımlar atılmıştır. Bununla birlikte, daha güçlü ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sağlamak için daha verimli bir kamu sektörü ve daha dinamik bir özel sektör gelişimi gerekecektir. Reform Gündemi uyarınca, çok gerekli olan yapısal reformların hızla uygulanması için güçlü ve devam eden siyasi destek anahtar rol oynamaktadır (European Commission, 2016).

İşleyen bir pazar ekonomisinin varlığı burada Avrupa Komisyonunun bakış açısıyla (İlerleme Raporlarındaki yaklaşımla) makroekonomik istikrar, mal, emek ve finans piyasalarının işleyişi açısından değerlendirilecektir.

Makroekonomik İstikrar

Ekonomik istikrar genel ekonomik faaliyetlerde daralma ya da genişleme gibi bir dalgalanmanın görülmemesi durumunu ifade eder. Makroekonomik istikrarın sağlanıp sağlanmadığının belirlenmesinde yararlanılan fiyatlar, istihdam seviyesi, üretim düzeyi gibi makroekonomik göstergelerin her biri belirli bir süreç içinde değişim gösteren dinamik unsurlardır. Bu nedenle istikrar kavramından asıl anlaşılması gereken bu göstergelerde büyük sapmaların olmaması ve meydana gelen değişimlerin kabul edilebilir düzeyde olmasıdır (Karagöz ve Ergün, 2010: 170).

Avrupa Komisyonunun İlerleme raporlarında ekonomisinde ciddi problemler olduğunu belirttiği Bosna-Hersek'in makroekonomik performansı Tablo 1 yardımıyla incelenebilir. Makroekonomik istikrarın ya da istikrarsızlığın önemli göstergeleri olan büyüme oranı, enflasyon oranı ve işsizlik oranlarındaki dalgalanmalar dikkat çekicidir. Makroekonomik göstergelere ilişkin veriler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Bosna-Hersek Ekonomisine İlişkin Makroekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler

Yıllar	GSYİH kişi başına(US\$)*	Reel GSYİH Büyümesi (% değişim)	Enflasyon Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	Genç İşsizlik Oranı (%)	Cari işlemler açığı (%GSYİH)
2002	1762	5,5	0,3	41	48,2	-
2003	2215	3,8	0,6	41,6	49,3	-
2004	2651	6,2	0,4	41,7	55,2	-
2005	2968	3,8	3,8	43,9	49,4	-
2006	3404	5,9	6,1	31,1	62,9	-
2007	4180	6,1	1,5	29	58,6	-
2008	5078	5,5	7,4	23,4	47,8	-
2009	4701	-2,9	-0,4	24,1	49,1	-
2010	4615	0,7	2,1	27,2	57,8	-
2011	5054	1,2	3,7	28	58,0	-
2012	4722	-0,9	2	28	63,6	-8,7
2013	5043	2,4	-0,1	27,5	59,3	-5,3
2014	5204	1,1	-0,9	27,5	63,1	-7,5
2015	4584	3	-1	26,3	80,9	-5,5
2016	4808	2	-1,1	26	69,4	-4,5
2017	n.a	2,5	1,8	n.a	n.a	-4,3

Kaynak: Eurostat ve World Development Indicators'dan elde edilmiştir.

Bosna-Hersek'teki (makroekonomik koşullar istikrarlı olmakla birlikte, işsizlik oranının düşürülmesi ve AB ile gelir yakınsaması için büyüme yetersiz kalmıştır. Ülkedeki büyüme oranlarında ılımlı bir artış görünse de hala çok düşüktür. Ancak IMF'ye (2008) göre ekonomik büyümenin orta vadede toparlanması beklenmektedir. Özel tüketim, orta vadede GSYİH büyümesine ana katkıda bulunmaya devam ederken, kamu yatırımının önemli ölçüde artırılması

hedeflenmektedir. Son yıllarda reel GSYİH artmış görünse de henüz 2008 krizi önceki rakamlara ulaşamamıştır. 2002-2008 yılları arasında ortalama büyüme yaklaşık % 4,5'tir (Tablo 1).

Ülkenin en önemli ekonomik sorunu yüksek işsizliktir. Göçe rağmen, işsizlik oranı uzun yıllardır %20'nin üzerindedir. Gençlerde ise işsizlik oranı %40'ların üzerindedir. 2016 yılı itibariyle genç işsizlik oranı %69,4'tür (Tablo 1). Bosna-Hersek kadınların işgücüne katılım oranı açısından bölgedeki en düşük ülke olup, özellikle kırsal alanlarda katılım daha da düşüktür. Bütün bunlara ilave olarak kayıt dışı istihdamın boyutu da dikkat çekicidir (IMF, 2018).

Bosna-Hersek'te dış dengesizlikler azalmaya devam etmiş, ancak önemini korumaktadır. 2015 yılında, daha güçlü ihracat talepleri ve enerji ve ham madde ithalatı için daha düşük fiyatlar, ülkenin ticaret ve cari işlemler dengelerinde hafif bir iyileşme sağlamıştır. Ticaret açıkları büyük ölçüde hibeler ve işçi dövizleri gibi sermaye akımları ile hizmetler ticareti tarafından finanse edilmektedir. Dış ticaret açığı, 2014 yılında %29,6'dan 2015'te %26,4'e, cari işlemler açığı ise 2012 yılında %8,5'ten (European Commission, 2016) 2017'de %4,3'e kadar gerilemiştir.

Ülkede enflasyon oranları incelenen bu 15 yıllık süre zarfında sürekli düşük seyretmiştir. 2006 ve 2008 yıllarında hafif bir yükseliş gösterse de enflasyonunun genellikle ılımlı seyrettiği söylenebilir. Avrupa Komisyonu'nun da belirttiği gibi sürekli düşük enflasyon nedeniyle, reel efektif döviz kuru hafifçe değer kaybetmiş ve bir dereceye kadar ülkenin fiyat rekabetçiliğindeki olumsuz gelişmeye karşı koymuştur.

Mal Piyasalarının İşleyişi

Piyasaya giriş ve çıkışla ilgili yasal çerçeve geliştirilmiş olmasına rağmen, mal piyasalarına giriş ve çıkış için fiili engellerin yüksek olduğu söylenebilir. Hukukun üstünlüğü ve yargının işleyişi hala önemli konulardır. Bazı bölgelerde gayrimenkul tescilinin kapsamı düşük olduğundan, mülkiyet hakları henüz tam olarak belirlenmemiştir. Düzenleyici ve denetleyici kurumlar genellikle gerekli kaynaklara ve bağımsızlığa sahip değildir. Bu konuda yeni bir şirket kanunu kabul edilmiş özellikle de işlemleri basitleştirmek ve hızlandırmak amacıyla iflas mevzuatlarını iyileştirmeye başlamıştır. Ayrıca şirketlerin marka tescilleri de azaltılmıştır (European Commission, 2016). Dünya Bankası'na göre Bosna-Hersek son olarak 2017 yılında sınırlı sorumlu şirketler için ödenen asgari sermaye gereksinimini azaltarak ve noter sisteminin verimliliğini arttırarak bir iş kurmayı kolaylaştırmıştır (The World Bank, 2018). Bütün yapılara rağmen genel olarak, ürün pazarına giriş veya çıkış için gerekli prosedürlerin sayısı ve süresi hala yüksektir ve bu durum ülke için rekabetçi bir dezavantaj oluşturmaktadır.

Ülkenin iş ortamı açısından uluslararası göstergelerdeki sıralaması da oldukça düşüktür. Dünya Bankası tarafından yayınlanan İş Yapma Kolaylığı İndeksi 2018 yılı verilerine göre indeks kapsamındaki 180 ülke arasında 64,20 puanla 86. sırada yer almıştır (The World Bank, 2018).

Tablo 2: Bosna-Hersek'in İş Yapma Kolaylığı İndeksi

Kriterler	Sıralama	İndeks Puanı
İşe başlama işlemleri	175	65.91
İnşaat izinlerinin alınması işlemleri	166	51.77
Elektrik bağlatma işlemleri	122	60.18
Tapu siciline kayıt işlemleri	97	61.56
Kredi alma işlemleri	55	65.00
Azınlık yatırımcılarının korunması	62	58.33
Vergilerin ödenmesi	137	60.43
Sınır ötesi ticaret işlemleri	37	91.87
Sözleşmelerin uygulanması	71	59.67
İflasın çözümü işlemleri	40	67
TOPLAM	86	64.20

Kaynak: The World Bank, İş Yapma Kolaylığı İndeksi, <http://www.doingbusiness.org> (07.03.2018).

Bir ülkedeki iş ortamının durumunu girişim, yatırım, ticaret, mülkiyet özgürlüğü gibi alt indeksleri içeren ekonomik özgürlükler indeksi de gösterebilir. Heritage Vakfı tarafından 1995 yılından bu yana hesaplanıp ve yayınlanan Ekonomik Özgürlük İndeksine² göre, 2018 yılında Bosna-Hersek 186 ülke içinde 61,4 indeks puanıyla 91. sırada yer almıştır (Tablo 3). Orta derece özgür ülke kategorisindeki Bosna-Hersek bu puanla 44 Avrupa ülkesi içinde 38. sırada olup, bölge ülkeleri ortalaması (68,8) içinde sıralaması oldukça düşükken, hemen hemen dünya ortalaması (61,1) düzeyindedir. Ülkenin girişim özgürlüğü (49,3) genel indeks puanının altındadır. Girişimciler, karmaşık yasal ve düzenleyici çerçeveler ve hükümet yapıları ve şeffaf olmayan ticari prosedürler nedeniyle ağırlaşan önemli engeller ile karşı karşıyadırlar. Ülkedeki yüksek düzeyde desantralize edilmiş hükümet yapısı, politika koordinasyonunu ve reformunu engeller niteliktedir. Bütün bunlara ilave olarak aşırı bürokrasi, zayıf hukuk kuralı ve pazar bölümlenmesi yabancı yatırımı caydırmaktadır. Hükümetin yolsuzluk³ ve toplanan vergileri kullanılması ile ilgili kamu algıları, vatandaşları kayıt dışı ekonomide kalmaya motive etmektedir (The Heritage Foundation, 2018). Ülkedeki kayıt dışı sektörün boyutunun GSYİH'nin %30-50 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu durum rekabetin bozulmasına ve vergilendirme ve sosyal güvenlik katkılarının tabanının eritilmesine yol açmaktadır. Sonuç olarak, vergiler ve sosyal güvenlik katkıları oranları gerekenden daha yüksektir. Bu, emek üzerinde kayda değer bir vergi yüküne neden olurken, kayıtlı istihdamın yaratılmasını engellemekte ve ülkenin uluslararası rekabet gücü üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır (European Commission, 2016). Dolayısıyla genel girişimcilik ortamı, bölgede dinamik bir özel sektörün ortaya çıkmasını engelleyen en zorlu koşullardan biri olmaya devam etmektedir.

Tablo 3: Bosna-Hersek'in Ekonomik Özgürlük İndeksi

Alt İndeksler	İndeks Puanı
Hukuk Kuralları	
Mülkiyet Hakları	39,5
Hükümet Etkinliği/Bütünlüğü	28,4
Yargı Etkinliği	43,7

² Ekonomik özgürlük indeksine göre ekonomik özgürlükler 0 ile 100 arasında değişen değerler almaktadır. Buna göre, 80-100 arası puana sahip ülkeler özgür; 70-79,9 arası puan alan ülkeler çoğunlukla özgür; 60-69,9 arası puan alanlar orta derecede özgür; 50-59,9 arası puana sahip olanlar çoğunlukla özgür olmayan ülkeler; 0-49,9 arası puan alanlar ise özgür olmayan ülkeleri göstermektedir (The Heritage Foundation, 2018).

³ Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nce yayınlanan Yolsuzluk Algı İndeksine göre ülkenin 2017 yılı puanı 38 olup, 180 ülke arasında 91. sırada yer almaktadır. İndeks, 0-100 aralığında puanlar almakta olup, 0 en düşük puanı, 100 ise en yüksek puanı temsil etmektedir.

Kamu Büyüklüğü	
Kamu Harcamaları	41,5
Vergi Yüğü	83,5
Mali Durum	84,4
Düzenleme Kalitesi	
Girişim Özgürlüğü	49,3
İstihdam Özgürlüğü	59,6
Parasal Özgürlük	83,5
Açık/Serbest Piyasalar	
Ticari Özgürlük	87,8
Yatırım Özgürlüğü	65,0
Finansal Özgürlük	60,0
GENEL EKONOMİK ÖZGÜRLÜK İNDEKSİ	61,4

Kaynak: The Heritage Foundation.

Hukukun üstünlüğü ve yargının işleyişi hala önemli konulardır. Ekonomik özgürlük indeksi puanlarından da bu durum açıkça görülmektedir. Hukuk kuralları alt indeksinin bileşenleri olan mülkiyet hakları (39,5), hükümet etkinliği (28,4) ve yargı etkinliği (43,7) puanları genel indeks puanının (61,4) oldukça altındadır.

Finansal Piyasaların İşleyişi

Ülkede finansal sistem, toplam finansal varlıkların %87'sini oluşturan bankacılık sektörü tarafından yönetilmektedir. Banka sayısı mevcut piyasa büyüklüğüne göre yüksektir. Sektör, birkaç büyük banka tarafından yönetilmektedir. Geriye kalan bankaların ortalama büyüklüğü ise oldukça küçüktür. Sadece iki büyük banka -ki bunlardan biri tasfiye sürecinde olan kalkınma bankasıdır- devlete aitken, geri kalanı özel sektöre aittir. Devlete ait bu iki banka sektörün varlıklarının % 3'ünden azını oluşturmaktadır (European Commission, 2016). Özel sermayeli banka sayısı 24 olup, bunların 16'sı yabancı sermayeli iken, 8'i yurtiçi özel sermayeli bankadır. Yabancılar ait varlıkların bankacılık sektöründeki toplam sermaye içindeki payı % 82,4'tür (Bošnjak, Hassan and James, 2017: 93). Bu oran emsal ülkelerle karşılaştırıldığında onlarla hemen hemen aynı düzeydedir.

Mevduatlar, bankacılık sektörü için en büyük finansman kaynağını oluşturmaktadır ki bu oran 2016 yılı itibarıyla %68'dir. 2008 Küresel Finans Krizi'nden önce ve sonra Bosna-Hersek'te mevduat büyümesinin ana belirleyicisi hanehalkıdır (Bošnjak, Hassan and James, 2017: 93). Tablo 4'te bankacılık sektöründe 2006-2016 döneminde en yüksek payın hanehalkı sektörüne ait olduğu açıkça görülmektedir. Hanehalkı mevduatlarının toplam mevduat içindeki payı 2008-2016 payı sürekli yükselirken, finansal olmayan kuruluşlar ve diğer mevduatların payı ise düşmüştür.

Tablo 4: Toplam Mevduatların Sektörel Yapısı

Toplam pay (%)	Yıllar					
	2006	2008	2010	2012	2014	2016
Hanehalkı sektörü mev.	46,8	43,8	51,8	57,1	58,8	60,1
Finansal olmayan kuruluş/şirket mev.	30,5	25,6	24,7	21,1	22,0	23,3
Diğer mev.	22,6	25,7	20,3	18,0	17,6	17,4

Kaynak: (Bošnjak, Hassan and James, 2017: 93).

Bir bankanın güvenli ve sağlıklı işleyişinin en önemli göstergelerinden biri de çeşitli risk unsurlarına karşı olası kayıpları karşılayabilmek amacıyla oluşturulan sermaye yeterlilik oranıdır (Greunning ve Bratanovic, 2003: 102). Sermaye yeterlilik rasyosu, sermayeyi risk ağırlıklı varlıkla ilişkilendirilerek hesaplanmaktadır. Bosna-Hersek'te minimum sermaye yeterliliği oranı için yasal

gereklilikler %12'dir. Ülkede sektörün toplam sermaye yeterlilik oranı 2016 yılı için %15,8'e ulaşmıştır. Bu oran minimum düzey olan %12'nin üzerinde olsa da zayıf sermaye donanımı ve yetersiz gözetim zaman zaman sorun olabilmektedir. Bankacılık sektörü kredi risk göstergelerinde de önceki yıllara göre gelişme gösterilmiş olmasına rağmen hala yüksektir. 2016 yılı ortalarında takipteki kredilerin oranı %12'ye yakındır. Faiz oranı spreadleri⁴ kurumsal krediler için yaklaşık 4,5 puan, hanehalkı kredileri için ise %6'nın üzerinde olmak üzere oldukça yüksek bir seviyede kalmıştır (European Commission, 2016). Kredi yeniden yapılandırma ve sorunlu kredilerin çözümlerini kolaylaştırmaya yönelik yasal değişiklikler hala yetersizdir.

Bankacılık sektörü varlıklarının GSYİH'ye oranı finansal derinleşme ile ifade edilmektedir. Bosna-Hersek'te 2008 yılında bankacılık sektörü varlıklarının GSYİH içindeki payı %81,3 iken, 2016 yılında %89 olarak gerçekleşmiştir. Bu verilerden 2008-2016 yılları arasında sürekli bir finansal derinleşme eğilimi olduğu sonucuna varabilir. Ancak bu durum Bošnjak vd. (2017: 93)'ye göre, bankacılık sektörü varlıklarının ve finansal sektörün derinleşmesinin inandırıcı büyümesinden değil, ekonomik büyümenin zayıf olmasından kaynaklanmaktadır.

GSYİH'ye oran olarak sermaye piyasalarının büyüklüğü oldukça sınırlıdır. Sermaye piyasası varlıklarının değeri GSYİH'nin yaklaşık %33'ünü oluşturmaktadır. Banka dışı sektörün, özellikle yatırım fonlarının ve sigorta şirketlerinin büyüklüğü, 2015 yılı sonuna kadar sektörün aktif büyüklüğünün GSYH'nin %13'üne ulaşmasıyla birlikte hafifçe artmıştır (European Commission, 2016). Ancak, bu hala kriz öncesi seviyelerin altındadır.

İşgücü Piyasalarının İşleyişi

Bosna-Hersek siyasi bölünmüşlüğü, ülkenin ulusal düzeyde çeşitli konularda birleştirilmiş politika geliştirmesini engellemektedir. Bu durum işgücü piyasasına ilişkin olarak etkin istihdam politikası geliştirme ve uygulamasında önemli engelleri beraberinde getirmektedir.

Her bağımsız bölgenin kendine ait emeklilik, sağlık ve bakım sistemleri vardır. Ancak bu sistemler birbirleriyle entegre/uyumlu değildir. Bu nedenle her iki bölgede de faaliyet gösteren firmalar, istihdam, ücretler ve katkılar (sosyal güvenlik, aile- çocuk yardımı vs.) konusunda iki ayrı kurallar setine tabiidirler (US Country Commercial Guides, 2017).

İşgücü üzerinde yüksek vergi oranları, yeni işçilerin işe alınmasını engellemekte ve kayıtdışı istihdamı teşvik etmektedir. Son yıllarda, özellikle de işyeri düzeyindeki kurumların işsizleri iş dünyasına entegre etmeyi amaçlayan politika ve programları uygulamaya koyma kapasiteleri konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Ayrıca işgücü vergi reformları hakkında reformlar devam etmektedir. Bu reformlardan biri 2016 yılında yayınlanan yeni işgücü kanunudur. Kanun hem özel hem de kamu sektörü için işgücü maliyetlerini azaltmaktadır. Ayrıca kanun işgücü piyasasını AB standartlarına yakınlaştırmaktadır (US Country Commercial Guides, 2017).

İşgücü piyasası ile ilgili göstergeleri inceleyerek işgücü piyasasının durumu ile ilgili daha detaylı değerlendirmeler yapabiliriz. İşgücü piyasası göstergelerine bakıldığında yasal olarak var olan bir takım sorunlar burada da hemen ortaya çıkmaktadır. Ülkede ancak 2006 yılından bu yana yıllık işgücü anketi gerçekleştirildiğinden burada 2006 yılından itibaren değerlendirme yapılacaktır. 2017 yılına ait verilerde henüz yayınlanmamıştır. 2006-2016 döneminde Bosna-Hersek'te işgücüne katılım oranlarının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Öyle ki, dönemin başında %43,1 olan işgücüne katılım oranı dönem sonunu daha düşük bir değerle (%42,2) kapatmıştır. Bunun, büyük ölçüde kadınların işgücüne katılım oranının düşük olmasından kaynaklandığı görülmektedir. Ülkenin işgücüne katılım oranları AB ülkeleri ortalaması ile kıyaslandığında oldukça düşük olduğu açıkça görülebilir (Tablo 5).

⁴ Faiz oranı spread = Kredi faiz oranı-Mevduat faiz oranı

Tablo 5: İşgücüne Katılım Oranı (15+, Toplam %)

Yıllar	BOSNA-HERSEK			AB		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
2006	43,1	56	30,8	57,2	65,3	49,6
2007	43,9	57,8	31	57,3	65,3	49,8
2008	43,9	57	31,7	57,5	65,5	50,2
2009	43,6	56,2	31,9	57,5	65,1	50,4
2010	44,6	56,7	33,2	57,4	64,9	50,5
2011	44	55,9	32,8	57,4	64,7	50,7
2012	44	56,4	32,5	57,7	64,7	51,1
2013	43,6	55,3	32,5	57,7	64,6	51,3
2014	43,7	55	33	57,7	64,5	51,4
2015	43,2	54	31,9	57,7	64,4	51,4
2016	42,2	53,7	30,7	57,8	64,4	51,7

Kaynak: World Development Indicators, 2018.

İşgücüne katılım oranına benzer bir şekilde istihdam oranları da düşüktür. Tablo 6'da sunulan istihdam verilerine göre, 2009 yılında %33,1 olan istihdam oranı 2008 Küresel Finans Krizi'nin etkisiyle 2015'te yaklaşık %30'a kadar gerilemiştir. AB ile kıyasladığında, hemen hemen tüm yıllar için yaklaşık ortalama 21 puanlık bir fark vardır.

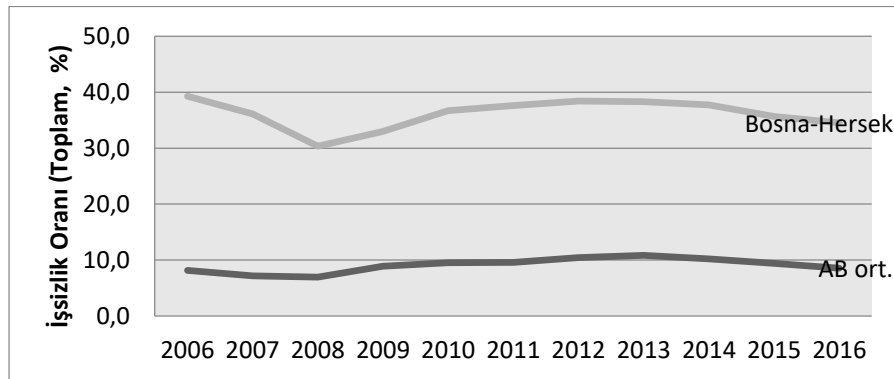
Tablo 6: İstihdam Oranı (15+, Toplam %)

Yıllar	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Bosna-Hersek	n.a	n.a	n.a	33,1	32,5	31,9	31,7	31,6	31,7	30,7	31,1	n.a
AB	52,5	53,3	53,6	52,4	52,0	51,9	51,7	51,5	51,8	52,3	53,0	n.a

Kaynak: World Development Indicators, 2018.

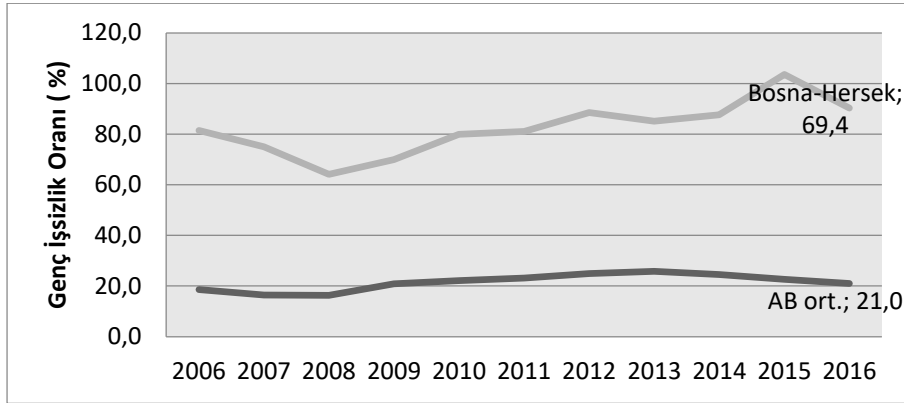
Ülkenin en önemli ekonomik sorunu yüksek işsizliktir. İşsizlik oranları 2006-2008 döneminde keskin bir şekilde düşmüş, ancak o zamandan beri istikrarlı bir şekilde artmıştır (Şekil 1). 2002-2016 döneminde işsizlik oranları yarı yarıya düşmesine rağmen, hala oldukça yüksektir.

Şekil 1: İşsizlik Oranı

Ülkedeki genç işsizlik oranı daha da yüksektir. 2006 yılı itibarıyla işsizlik oranı %26 iken, genç işsizlik oranı yaklaşık %69,5'tir. Bu rakamlar AB ülkeleri ortalaması ile karşılaştırıldığında hem genel hem de genç işsizlik oranlarının Bosna-Hersek'te 3 kattan da daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz (Şekil 2). Yüksek düzeydeki genç işsizliğinin çeşitli yapısal nedenleri mevcuttur. Bu nedenlerin en önemlileri iş tecrübesi eksikliği, eğitim sisteminin uyumsuzluğu ve uzun vadeli işsizlik nedeniyle bilgi ve beceri kaybı, eğitim sürecinde elde edilen bilgi ve becerileri çalışma sürecinde uygulama imkanı yoktur (LEABİH, 2009). Dolayısıyla genç işsizler ile işgücü piyasası ihtiyaçları arasında bir uyumsuzluk söz konudur.

Şekil 2: Genç İşsizlik Oranı

3.2. AB İçindeki Rekabetçi Baskı ile Piyasa Güçleri Karşısında Durabilme Yeteneğine Sahip Olmak

Bu kriter aday ülkelerin rekabet güçlerinin artmasına bağlı olarak değerlendirilmektedir. AB'de rekabetçi olmak, işleyen bir piyasa ekonomisinin varlığını da gerektirir. Ekonominin rekabet gücünün artması ise aday ülkede makroekonomik istikrarın sağlanmasına, fiziksel ve beşeri sermaye donanımına, altyapının varlığı ve kalitesine, ekonominin sektörel yapısı ile girişimci yapısı ve fiyat rekabetinin sağlanmış olmasına bağlıdır. Avrupa Komisyonu, Bosna-Hersek İlerleme raporunda ülkenin rekabet gücünü burada sıralanan kriterler açısından değerlendirmektedir.

Eğitim ve Yenilik

Eğitim hem mikro (verimlilik artışı, iş bulma olanağı, ücret artışı, gelir artışı, daha iyi sağlık beslenme durumu vs.) hem de makro boyutta ulusların iktisadi, sosyal ve siyasal gelişmişlik düzeylerini belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Ayrıca iktisadi büyümenin sağlanmasında ve rekabetçi bir ekonomi yaratmada güçlü bir araç olan eğitim, beşeri sermayenin oluşmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Eğitim düzeyi ile ekonomik büyümenin en temel kaynağı kabul edilen teknolojik ilerleme arasındaki pozitif ilişki, beşeri sermaye üzerinden kişi başına çıktı düzeyini etkilemenin yanında, çıktının artışı üzerinde kalıcı nitelikte etkiler yaratmaktadır. Dolayısıyla eğitim makro iktisadi boyutta; ekonominin değişen şartlarına uygun nitelikte işgücü arzını sağlaması yanında, teknolojik yeniliklerin üretim sürecine aktarılmasını kolaylaştırarak ekonominin performansının yükselmesini sağlamaktadır (Çalışkan vd., 2013: 33). İşgücü verimliliğin artması iktisadi büyümenin hızlanmasına, rekabet gücünün yükselmesine ve uzun dönemde istihdamın genişlemesine katkı sağlamaktadır.

Eğitimin bu getirilerine rağmen ülkede toplam harcamalar içinde eğitimin payı oldukça düşüktür. 2015 yılı itibarıyla kamu sektörü eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payı (%5) ise nispeten daha yüksektir. Ancak eğitim çıktısı açısından ele alındığında, eğitim kalitesinin düşük olduğu anlaşılmaktadır (European Commission, 2016). Bu durum karmaşık ve bölünmüş eğitim sistemiyle doğrudan ilişkilidir. Ülkede devlet düzeyinde bir eğitim bakanlığı bulunmamaktadır. Bunun yerine, 13 ayrı eğitim bakanlığı söz konusudur: İki Entite düzeyinde (FBiH ve SC), onu kanton düzeyinde ve biri bölge/ilçe düzeyindedir (Brčko Bölgesi). Esasen bu sonuç, siyasal bölünmüşlüğü ve her bölgenin kendisinin farklı eğitim sistemi uygulanmasının sonucudur (Magill, 2010). Bu bölünme, koordinasyon eksikliğiyle birlikte, kısıtlı kamu fonlarının verimli ve koordineli kullanımını engellemekte ve çeşitli eğitim düzeyleri ile öğretmen eğitimi ve performans değerlendirmesinde ortak standartların olmamasına yol açmaktadır.

Bosna-Hersek'te okuma-yazma bilmeyen oranı %2,1'dir. Bu oran bölgedeki en yüksek oranlardan birisidir. Yükseköğretime kayıt oranları da % 47 civarında olup, bölge ortalamasının oldukça altındadır. Ülkede yaygın bir beceri uyumsuzluğu, mezunların işgücü piyasasına girmeleri için önemli bir engeldir. AB tarafından finanse edilen yeni bir çalışmada belirtildiği gibi, hem işverenler hem de mezunlar, yükseköğretim kurumlarının öğrencileri problem çözme, örgütsel beceri, karar verebilme, yabancı dil gibi önemli becerilerle donatmadıklarına inanmaktadır. Dolayısıyla mezun kişiler istihdam edilebilirlik için gerekli yetenekleri taşımamaktadır. Mesleki eğitim ve öğretimde de istenen başarı yakalanamamaktadır. Öyle ki pek çok mesleki eğitim mezunu genç iş bulamamakta ve yükseköğretime girememektedir (European Commission, 2016).

Ülkenin yenilik göstergeleri incelendiğinde ise durumun iç açıcı olmadığı görülmektedir. Ar-Ge'ye ayrılan pay oldukça düşüktür. Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı 2015 yılında sadece %0,2'dir. Bu oran bölge ortalamasının (%2) altındadır. Ar-Ge personeli sayısı ve patent sayısı açısından da AB ile kıyaslanmayacak derecede düşük rakamlara sahiptir (Tablo 7).

Tablo 7: Yenilik Göstergeleri

Yıllar	Ar-Ge Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı		Ar-Ge Personeli Sayısı		Yerleşiklerin Patent Sayısı	
	Bosna-Hersek	AB-28	Bosna-Hersek	AB-28	Bosna-Hersek	AB-28
2008	0,01	1,84	..	3081,5706	59	112210
2009	0,02	1,93	..	3135,2567	..	110569
2010	..	1,93	..	3221,9984	56	110555
2011	..	1,97	..	3239,6563	43	109953
2012	0,26	2,01	150,7933	3343,7247	2	108823
2013	0,32	2,02	216,6844	3435,7536	7	108534
2014	0,25	2,04	266,6891	3487,3225	41	108450
2015	0,21	2,05	328,7043	3485,4151	..	99418
2016	..	..	..	..	60	107620
2017	..	..	..	..	..	..

Kaynak: World Development Indicators, 2018.

Belki de uluslararası alanda daha sağlıklı bir karşılaştırma yapmak için son yıllarda hesaplanan Küresel Yenilik Endeksi⁵ iyi bir gösterge olabilir. 2018 yılı itibarıyla onuncusu yayınlanan Küresel Yenilik Endeksi'ndeki sıralamada Bosna-Hersek 31,09 puan ile 126 ülke arasında 77. sırada yer almaktadır. 2018 Küresel Yenilik Endeksi raporuna göre sıralamada Bosna-Hersek'in yakınında Fas (31,09), Kenya (31,07), Ürdün (30,77) ve Arjantin (30,65) gibi ülkeler bulunmaktadır. Romanya (42), Yunanistan (44) ve Rusya (45) gibi ülkeler bulunmaktadır. Endekste üst sıralarda İsviçre, İsveç ve İngiltere gibi AB'nin gelişmiş ülkeleri yer almaktadır.

Fiziksel Sermaye ve Altyapı Kalitesi

Ekonomik büyümenin en temel belirleyicisi olan fiziksel sermaye stoku, üretim sürecinde uzun yıllar kullanılabilen makine, teçhizat, bina gibi öğelerden oluşmaktadır. Makro düzeyde ele alındığında fiziksel sermaye stokunun içine karayolu, demiryolu ve havayoluna yapılan yatırımlar, elektrik üretimi için kurulan barajlar gibi altyapı yatırımları da dâhil edilmektedir. Bir

⁵ Küresel İnovasyon Endeksi (Global Innovation Index: GII), bir ülkenin göreceli kapasitesi ile inovasyon ile ilgili politika ve uygulamaları aracılığıyla güçlü ve zayıf yönlerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Küresel yenilik endeksi inovasyon girdi alt endeksi ve inovasyon çıktı alt endeksi şeklinde iki alt endeksten oluşmaktadır. Endeks 2018 yılı itibarıyla 126 ülkenin yenilik performansı ile ilgili detaylı ölçümler sunmaktadır. Ayrıca siyasi ortam, eğitim, altyapı, piyasaların gelişmişliği ve ticari gelişmişlik gibi 81 göstergesi ile geniş bir yenilik vizyonu keşfetmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. <https://www.globalinnovationindex.org/>.

ekonomide üretken faaliyetlerin aksamadan sürdürülebilmesi, büyük ölçüde, ekonominin temelini oluşturan altyapı yatırımlarının yapılmasındaki başarıya bağlıdır.

Ekonominin üretken kapasitesini artıracak olan fiziksel sermaye ve altyapı geliştirmekte olan ülkelerde düşük düzeylerdedir. Bosna-Hersek'te de fiziki sermaye donanım kalitesi düşüktür. Özel yatırımlar, özellikle doğrudan yabancı yatırımlar ve kamu yatırımları 2010-2015 dönemi 5 yıllık ortalama GSYİH'nin %5'i kadardır. Özellikle, kamu yatırımları son yıllarda giderek daha azalmaktadır. Örneğin 2015 yılında %4'e kadar düşmüştür (European Commission, 2016). Ülkenin AB'yi yakalama sürecini hızlandırma gereği göz önüne alındığında, bu düşük yatırım performansı açıkça yetersiz ve ciddi bir endişe kaynağı olmaktadır. Özellikle kamu yatırımları genellikle bütçe kısıtlamalarının kurbanı olmaktadır. Bosna-Hersek'teki brüt sabit sermaye yatırımlarını GSYİH içindeki payı yıllar itibarıyla dalgalı bir seyir izlese de %20'nin üzerine çıkamamıştır. Örneğin 2010 yılında bu oran %17,4 iken 2014'te %19,5'e yükselmiş ancak 2017'de %16,8'e düşmüştür (World Development Indicators, 2018).

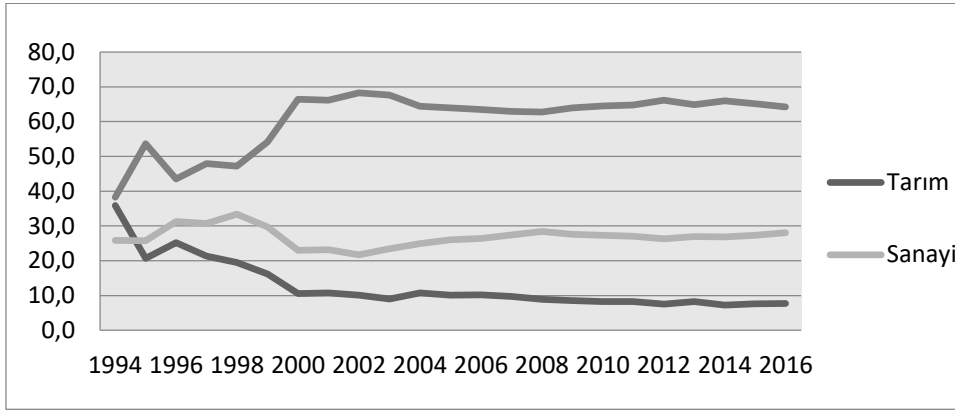
Ülkenin ulaştırma ve enerji altyapıları yeterince gelişmemiştir. Bir çok alanda olduğu gibi enerji ve ulaşım sektörlerindeki hükümet düzeyinde var olan koordinasyonsuzluk ve işbirliği problemleri bu sektörlerin büyümesi önündeki en büyük engeller olarak görülmektedir. Ayrıca yasal açıdan da tek ve harmonize bir mevzuat belirlenememektedir (European Commission, 2016). Sonuçta Bosna-Hersek yeterli fiziksel sermaye ve altyapı olanaklarına sahip değildir ve bu durum, İlerleme Raporlarında yapılan değerlendirmelerde sorun olarak görülmektedir.

Sektörel ve Girişimcilik Altyapısı

Bosna-Hersek ekonomisinde ekonomik gelişme açısından tarım ve hizmetler sektörlerinde önemli değişimler yaşanırken, sanayi sektöründe beklenen gelişme yaşanmamıştır. Burada verilerine ulaşılabilen dönem olan 1994-2016 yılları arası değerlendirme yapılacaktır. Dünya Bankası verilerine göre, tarım sektörünün GSYİH içindeki payı 1994 yılında yaklaşık %36 iken, 2016 yılında %7,7'ye kadar düşmüştür. Tarım sektörünün tam tersi bir gelişim süreci hizmetler sektöründe yaşanmış ve 1994 yılında hizmetler sektörünün GSYİH içindeki payı %38,3 iken, 2016 yılında %64,2'ye kadar yükselmiştir. Hizmetler sektöründeki gelişim sürecinde turizm sektörünün payı oldukça yüksektir. Sanayi sektörünü GSYİH içindeki payı ise 1994 yılında %26 iken 2016 yılında ancak %28'e ulaşabilmiştir (Şekil 3). Dolayısıyla yaratılan katma değer içinde en yüksek pay hizmetler sektöründendir.

Sektörlerin istihdamdaki payı incelendiğinde ILO verilerine göre 1993 yılında tarım sektörü istihdamı toplam istihdamın %35'ini oluştururken, sektörün GSYİH içindeki payında azalmaya bağlı olarak 2017 yılında %18'e kadar gerilemiştir. Sanayi sektörü istihdamı 1993 yılında %35 iken 2017 yılında %30'a düşmüştür. Hizmetler sektörü istihdamı yıllar içinde artış göstermiştir. 1993 yılında yaklaşık %30 iken 2017 yılında %52'ye kadar ulaşmıştır.

Şekil 3: GSYİH İçinde Sektörlerin Payı

Küçük işletmeler ekonominin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. ILO verilerine göre işverenlerin toplam istihdam içindeki payı 1996 yılında %35 iken yıllar içinde azalarak 2017 yılında %4,3'e kadar gerilemiştir. En son İstatistiksel İş Kayıtları, işletmelerin % 75'inin 10'dan az çalışanı olan mikro işletmeler iken, 10-49 çalışanı olan küçük işletmelerin tüm şirketlerin %18'ini oluşturduğunu göstermektedir. Büyük işletmeler -250'den fazla çalışanı olan- toplam işletmelerin sadece % 1'ini oluşturmaktadır. Mikro ve küçük işletmeler, ağırlıklı olarak ticaretle ve daha küçük çapta imalatla aktiftir. Genel olarak, 50'den az çalışanı olan şirketler tüm şirketlerin %93'ünü oluşturmaktadır. Kuruluş aşamasındaki işletmelerle, mikro ve küçük ölçekteki işletmelerin banka kredisine ulaşımı oldukça güçtür. Bu durum kısmen etkinsiz kredi garanti programlarından kaynaklanmaktadır. KOBİ destek programları halihazırda yürürlüktedir, ancak bunların uygulanması çok külfetli ve zahmetlidir (European Comission, 2016).

AB ile Ekonomik Bütünleşme ve Fiyat Rekabeti

Bosna-Hersek bir Avrupa ülkesi olması hasebiyle AB ile ticaret entegrasyonu oldukça yüksektir. İhracatının %70'inden fazlasını AB ülkeleriyle yapmaktadır. Örneğin, 2016 yılının ilk 8 ayında toplam ihracatın %72,2'sini AB-28 ile gerçekleştirmiştir. Ancak, bölgesel ticaret yapısı oldukça yoğunlaşmış durumdadır. Toplam ihracatının yarısından fazlasını sadece 3 ülke ile -Almanya, İtalya ve Hırvatistan- yapmıştır. AB ile ticareti yüksek olmasına rağmen, önceki yıllara nazaran ihracatta AB'nin payı, özellikle Türkiye gibi AB üyesi olmayan ülkelere yapılan güçlü ihracat büyümesi nedeniyle bir miktar düşmüştür (European Comission, 2016).

Ülkenin ana ihraç ürünleri işlenmiş mallar ve hammaddelerdir. 2015 yılı verilerine göre mobilyalar, aydınlatma, prefabrik yapılar, ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü ve mineral yakıtlar, yağlar, damıtma ürünleri sektörleri ihracata en yüksek katkısı olan sektörlerdir. İthalatı en çok yapılan sektörler ise mineral yakıtlar, yağlar, damıtma ürünleri, makine, nükleer reaktörler ve kazanlardır. Son yıllarda yapılan bir çalışmaya (Maleškić ve Adigüzel, 2017) göre ülkenin 2006-2015 yılları arasında Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (AKÜ) değeri sürekli olarak rekabet gücüne sahip olan on bir sektör bulunmaktadır. Bunlar metal cevherleri, cüruf ve kül; inorganik kimyasallar, kıymetli metal bileşik, izotoplar; kürkler ve bunların mamulleri; ağaç ve ahşap eşya; odun kömürü, hasırdan, sazdan veya örülmeye elverişli diğer maddelerden mamuller; örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı, ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya; alüminyum ve alüminyumdan eşya, kurşun ve kurşundan eşya; silah ve mühimmat, parça ve aksesuarları ve mobilyalar, aydınlatma, işaretler, prefabrik yapılarıdır. Rekabet gücü yüksek olan bu endüstrilere bakıldığında ağır sanayi ya da yüksek teknoloji ürünler olmadığı dikkati çekmektedir.

Genel olarak ülkenin ticari açıklığı, ekonomik büyüklüğü göz önüne alındığında nispeten düşüktür. İhracatın ithalatı karşılama oranı 2016 yılında son 10 yılın en yüksek oranı ile %56,7 olarak gerçekleşmiştir. Buna ilave olarak ihracat malları yelpazesi çok karmaşık değildir. Bu iki

faktör ekonominin sınırlı rekabetçiliğine işaret etmektedir. Bosna-Hersek'in AB ile olan ticaretinde sağlık standartları gibi tarife dışı engelleri kullanması önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Bu konuda yapısal ve düzenleyici önlemlerin alınması istenmektedir.

Ülkede birim işgücü maliyetleri açısından fiyat rekabeti bozulmuştur. Döviz kuru rejimi, Euro'yu çapa olarak kabul etmesiyle birlikte, Türkiye, Rusya, ABD gibi ticaret ortaklarının para birimlerine karşı değer kazanmasıyla nedeniyle nominal fiyat rekabetinin bozulmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak düşük enflasyonun sürekliliğinden dolayı reel efektif döviz kuru hafif bir değer kaybetmiş ve ülkenin fiyat rekabetindeki olumsuz gelişmeye bir ölçüde engel olmuştur (European Commission, 2016).

Dünya Ekonomik Forumunun yayınladığı Küresel Rekabetçilik İndeksinde (Global Competitiveness Index) de ülkenin rekabetçilik açısından oldukça geri sıralarda yer almaktadır. 2017-2018 döneminde 3,9 indeks değeri ile 137 ülke arasında 103. sırada kendine yer bulmuştur. En kötü performans sergilediği alanlar ise mal ve emek piyasalarının etkinliği, finansal piyasaların gelişmişliği, kurumlar ve altyapıdır (WEI, 2018).

4. Bosna-Hersek ve Maastricht Yakınlaşma Kriterleri

AB'ye üye olmak için gereken Kopenhag kriterlerden başka AB üyesi ülkelerin Ekonomik ve Parasal Birliğe dahil olabilmeleri için de yerine getirmeleri gereken birtakım kriterler belirlenmiştir. Ekonomik ve Parasal Birliğin gerçekleştirilmesi doğrultusunda üye ülke ekonomileri arasındaki farklılıkların giderilebilmesini teminen Maastricht Antlaşması'yla belirlenen ve "Maastricht Yakınlaşma Kriterleri" olarak bilinen -Antlaşmanın 109j 1. maddesinde yer alan- bu kriterler şunlardır:

- (i) Bir üye ülkenin enflasyon oranı, fiyat istikrarı açısından en iyi performans üç üye ülkenin enflasyon oranları ortalamasını en fazla 1,5 puan aşabilir.
- (ii) Üye ülkelerde kamu borçlarının GSYİH'ye oranı %60'ı geçmemelidir.
- (iii) Üye ülkelerde bütçe açıklarının GSYİH'ye oranı %3'ü geçmemelidir.
- (iv) Uzun vadeli faiz oranları (12 aylık dönem itibarıyla) fiyat istikrarı açısından en iyi performans gösteren üç ülkenin ortalama faiz oranını 2 puandan fazla aşmamalıdır.
- (v) Son iki yıl itibarıyla bir üye ülkenin para birimi diğer ülke para birisi karşısında devalüe edilmemiş olmalı ve Avrupa Para Sisteminin döviz kuru mekanizması içinde belirlenen normal dalgalanma marjları içinde kalmalıdır.

Burada sıralanan bu kriterlerden üçü (enflasyon, faiz, döviz kuru kriterleri) parasal disiplini, diğer iki kriter (kamu borçları ve bütçe açığı) kriter ise mali disiplini sağlamaya yönelik olduğu görülmektedir.

4.1. Enflasyon Oranı Kriteri

Enflasyon oranı kriteri için referans değer ve üst limitinin hesaplanması şu şekilde olmaktadır. Bir ülke inceleme öncesindeki 1 yıllık dönemde, en iyi performans gösteren (en düşük enflasyona sahip olan) üç üye ülkenin yıllık enflasyon ortalamalarının % 1,5'ini aşmayan bir enflasyon oranına sahip olması gerekmektedir.

2006-2017 dönemi itibarıyla AB-28 ve Euro bölgesi üyelerinin yıllık ortalama enflasyon oranları Tablo 8'de gösterilmiştir. Bosna-Hersek'in enflasyon oranları 2006, 2008 ve 2011 yılları haricinde düşük seyretmiştir. Hatta bazı yıllarda (2007, 2009, 2012) AB-28 ortalamasını dahi altına düşmüştür. Ülkedeki enflasyon oranları 2012 yılından beri referans değer olan AB-28 yakınlaşma kriterini karşılamaktadır.

Tablo 8: AB ve Bosna-Hersek'te Enflasyon Oranları

ÜLKELER	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
AB-28	2,4	3,7	1	2,1	3,1	2,6	1,5	0,5	0	0,3	1,7
Euro bölgesi	2,2	3,3	0,3	1,6	2,7	2,5	1,3	0,4	0	0,2	1,5
Bosna-Hersek	1,4	7,4	0,3	2,1	3,6	2	0	-0,9	-1	1,1	1,8
Referans Değer*	2,8	4,1	0,6	0,8	3,1	2,8	1,3	0,4	0,3	0,3	2,1

Kaynak: Eurostat ve Bosna-Hersek Maliye ve Hazine Bakanlığı verileri.

*Referans değerler, AB içinde en düşük enflasyona sahip olan üç ülkenin ortalamalarına 1,5 puan eklenerek bulunmuştur.

4.2. Faiz Oranı Kriteri

Bir ülkenin uzun vadeli faiz oranı AB üyesi ülkelerin ekonomik ve parasal birlik alanına dahil edilmelerinde ölçüt olarak kullanılan diğer kriter uzun vadeli faiz oranıdır. Bu kriter gereğince uzun vadeli faiz oranları (12 aylık dönem itibarıyla) fiyat istikrarı açısından en iyi performans gösteren üç ülkenin ortalama faiz oranını 2 puandan fazla aşmamalıdır.

Bosna-Hersek'te faiz oranları yıllar itibarıyla düşüş göstermektedir. Buna rağmen 2016 yılı itibarıyla ülkedeki faiz oranları (5,24) hem AB-28 (1,11) hem de Euro bölgesi (0,86) faiz oranlarının üzerindedir (Tablo 9).

Tablo 9: AB ve Bosna-Hersek'te Faiz Oranları

ÜLKELER	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
AB-28	4,56	4,55	4,12	3,82	4,27	3,64	2,94	2,2	1,44	1,11	1,31
Euro bölgesi	4,32	4,31	3,82	3,6	4,34	3,86	2,99	2,04	1,21	0,86	1,09
Bosna-Hersek	7,17	6,98	7,93	7,89	7,43	7,30	7,23	6,32	5,74	5,24	-
Referans Değer*	6,44	6,24	6,47	7,06	7,13	5,09	6,08	6,43	6,57	5,12	3,36

Kaynak: Eurostat ve Bosna-Hersek Maliye ve Hazine Bakanlığı verileri.

*Referans değerler, faiz oranları ortalaması üzerine 2 puan eklenerek hesaplanmıştır.

4.3. Döviz Kuru Kriteri

Maastricht kriterlerinin parasal kriterlerinden biri de ulusal paranın değeriyle ilgilidir. Bu kriter gereğince "üye ülkenin para birimi son iki yıl itibarıyla diğer ülke para birisi karşısında devalüe edilmemiş olmalı ve Avrupa Para Sistemi'nin döviz kuru mekanizması içinde belirlenen normal dalgalanma marjları içinde kalmalıdır". Döviz kurunda istikrar sağlama amacına yönelik olan bu kriterde, ulusal para Avrupa döviz kuru mekanizmasının (ERM) izin verdiği normal dalgalanma marjı (± 15) içinde kalmalıdır.

Bosna-Hersek halihazırda AB üyesi değildir. Dolayısıyla Bosna-Hersek'in ulusal parasının Euro karşısında bir merkezi kuru da yoktur. Bu açıdan Bosna-Hersek'in döviz kuru kriteri bakımından değerlendirilmesi de pek anlamlı olmayacaktır.

4.4. Kamu Borcu Kriteri

ABD'de ortaya çıkan mortgage kökenli küresel kriz, 2009 yılından itibaren kur-faiz-dış ticaret kanalıyla AB ülkelerini de etkisi altına almıştır. Bu etki genel olarak bir borç krizi şeklinde kendini hissettirmiştir. Literatürde de "Avrupa borç krizi" olarak yer bulan bu durum düşük faiz oranlarının neden olduğu kamu ve özel kesim borçlanmasındaki artışın, 2007-2008 Küresel Finansal Kriziyle birlikte yüksek kamu borçlarına dönüştüğü bir süreci ifade etmektedir. Başta Yunanistan, İrlanda, Portekiz, İtalya, Belçika olmak üzere birçok ülkenin kamu borcu hızla ve sürekli yükselme göstermiştir. Dolayısıyla Birliğe üye ülkelerin karşılamakta zorlandıkları en zor kriter kamu borcu kriteri olarak görünmektedir.

Kamu borçlarının durumu 2007-2017 yılları arası durumu Tablo 10'dan izlenebilmektedir. Kamu borçlarındaki bu çarpıcı durumu görmek için Birlik üyesi bütün ülkeler tabloda gösterilmiştir. Maastricht kriterlerine göre üye ülkelerde kamu borçlarının GSYİH'ye oranı %60'ı geçmemelidir. Ancak Avrupa ülkelerinin birçoğu bu kriterin üzerinde kalmıştır. Hatta 2007-2017 yılları arası verilere göre AB-28 ve Euro bölgesi ortalaması sürekli %60 değerinin üzerinde seyretmiştir.

Belçika, İrlanda, Yunanistan, İtalya, Kıbrıs, Macaristan ve Portekiz gibi ülkeler AB'nin kamu borcu ortalamasını yukarı çeken ülkelerin başında gelmektedir. Bu dönemde Bosna-Hersek'in kamu borcunun GSYİH'ye oranı %40'ın biraz üzerinde ılımlı ve istikrarlı bir mali hesap fazlası sayesinde aşağı yönlü yörüngededir. 2017 yılı itibarıyla %39,5 olan bu oranın 2020'de %33,2'ye düşürülmek hedeflenmiştir. Bu veriler göz önüne alındığında ülkenin kamu borcu kriterini sağlamış görünmektedir.

Tablo 10: AB Üyesi Ülkelerde ve Bosna-Hersek'te Kamu Borçları (%GSYİH)

ÜLKELER	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
AB-28	57,5	60,7	73,3	78,8	81,4	83,8	85,7	86,4	84,4	83,3	81,6
Euro bölgesi	65	68,7	79,2	84,6	86,6	89,7	91,6	91,8	89,9	89,1	86,8
Bosna-Hersek	18,7	30,9	35,1	42,8	43,1	43,5	44,6	45	45,5	44,1	39,5
Referans Değer*	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60

Kaynak: Eurostat ve Bosna-Hersek Maliye ve Hazine Bakanlığı verileri.

4.5. Bütçe Açığı Kriteri

Maastricht anlaşmasına göre AB'ye üye ülkelerde bütçe açıklarının GSYİH'ye oranı %3'ü geçmemelidir. Yine 2007-2017 dönemi incelendiğinde gerek AB-28 gerekse Euro bölgesi ortalamasının 2009-2013 yılları arasında bütçe açığının GSYİH'ye oranının %3'ü aştığı görülür. Bu durumun en önemli nedeni devlet borçlanması ve borcunun artmasına yol açan 2008 Küresel Finans Krizi'nin etkisiyle kötüleşen ekonomik ortamdır. IMF'ye (2018) göre ülkede 2014'ten bu yana beklenenden daha büyük mali konsolidasyon gerçekleşmiştir. Güçlü bir gelir performansı, 2015 yılında genel bir mali dengeye ulaşılmasına yardımcı olmuştur. O zamandan beri mali durum, büyük ölçüde dış finansman kısıtının bir sonucu olarak fazlaya dönüşmüştür. Cari kamu harcamalarının GSYİH'ye oranı genel bir ücret dondurma ve devam eden işe alma kısıtlaması sayesinde düşüş eğiliminde olmuştur. 2015 yılında hemen hemen dengeye gelmiş olan bütçe (%-0,2) 2016 ve 2017 yılında fazla vermiştir. Dolayısıyla Bosna-Hersek bütçe açığı kriterini karşılamıştır (Tablo 11).

Tablo 11: AB Üyesi Ülkelerde ve Bosna-Hersek'te Bütçe Açıkları (%GSYİH)

ÜLKELER	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
AB-28	-0,9	-2,5	-6,6	-6,4	-4,6	-4,3	-3,3	-2,9	-2,3	-1,7	-1,0
Euro bölgesi	-0,7	-2,2	-6,2	-6,2	-4,2	-3,7	-3,1	-2,5	-2,0	-1,6	-1,0
Bosna-Hersek	0,2	-3,9	-5,3	-4,6	-2,7	-2,6	-1,8	-2,8	-0,2	0,3	2,0
Referans Değer*	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3

Kaynak: Eurostat, IMF ve Bosna-Hersek Maliye ve Hazine Bakanlığı verileri.

Sonuç ve Öneriler

1992 yılında Eski Yugoslavya Cumhuriyeti'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Bosna-Hersek'e bu bağımsızlık kararı pahalıya mal olmuş; ülke Boşnak, Hırvat ve Sırp gruplar arasında geçen ve 1995 yılında sona eren şiddetli bir savaşa sahne olmuştur. Savaşı sonlandıran Dayton Anlaşması'nın yarattığı karmaşık idari yapı (ülkenin iki özerk birliğe bölünmüş olması) ülkenin AB yolunda ilerleme kaydetmesine en büyük engel konumunda bulunmaktadır.

Günümüzde potansiyel aday ülke statüsünde bulunan Bosna-Hersek, AB'ye üyelik başvurusunda bulunmayı beklemektedir. Üyelik konusunda çaba ve ilerleme gösteriyor olsa da bu çabaları henüz yeterli değildir. Bu çalışmada Bosna-Hersek'in AB'ye üye olabilmesi ve üye olduktan sonra da Ekonomik ve Parasal Birlik alanına dahil olabilmesi için yerine getirmesi gereken kriterlerden ekonomik olanları açısından bir değerlendirme yapılmıştır. Değerlendirme, Avrupa Komisyonunun bakış açısıyla (İlerleme Raporlarındaki yaklaşımla) yapılmıştır. Kopenhag kriterlerinin ekonomik olanı "İşleyen bir pazar ekonomisiyle birlikte AB içindeki rekabet baskısı ile piyasa güçleri karşısında durabilme yeteneğine sahip olmak" şeklindedir. İşleyen bir pazar

ekonomisinin varlığı/yokluğu makroekonomik istikrar, mal, emek ve finans piyasalarının işleyişi açısından değerlendirilmiştir.

Dayton varış anlaşmasının imzalanmasından bugüne geçen sürede uygulamaya konan ve istikrarlı şekilde takip edilen ekonomi politikalarından ve siyasi bir istikrardan söz etmek mümkün değildir. Ülkedeki idari ve siyasi parçalanmışlık ülke ekonomisine kendini fazlasıyla hissettirmektedir. Avrupa Komisyonunun ilerleme raporlarında ekonomisinde ciddi problemler olduğunu belirttiği Bosna-Hersek'in makroekonomik performansı incelendiğinde, Komisyon'un haklılığı ortaya çıkmaktadır. Makroekonomik istikrarın ya da istikrarsızlığın önemli göstergeleri olan büyüme oranı, enflasyon oranı ve işsizlik oranlarındaki dalgalanmalar dikkat çekicidir. Ülkedeki büyüme oranlarında ılımlı bir artış görünse de hala çok düşüktür. Ülkenin en önemli ekonomik sorunu yüksek işsizliktir. Bu işsizlik oranından en fazla etkilenen grup gençlerdir ve 2016 yılı itibarıyla genç işsizlik oranı %69,4'tür. Enflasyonunun genellikle ılımlı seyrettiği söylenebilir. Avrupa Komisyonun da belirttiği gibi sürekli düşük enflasyon nedeniyle, reel efektif döviz kuru hafifçe değer kaybetmiş ve bir dereceye kadar ülkenin fiyat rekabetçiliğindeki olumsuz gelişmeye karşı koymuştur.

Bosna-Hersek siyasi bölünmüşlüğü, ülkenin ulusal düzeyde çeşitli konularda birleştirilmiş politika geliştirmesini engellemektedir. Bu durum işgücü piyasasına ilişkin olarak etkin istihdam politikası geliştirme ve uygulamasında önemli engelleri beraberinde getirmektedir. İşgücü üzerinde yüksek vergi oranları, yeni işçilerin işe alınmasını engellemekte ve kayıtdışı istihdamı teşvik etmektedir. Ülkenin işgücüne katılım oranları AB ülkeleri ortalaması ile kıyaslandığında düşük seyretilmektedir. İşgücüne katılım oranına benzer bir şekilde istihdam oranları da düşük dolayısıyla işleyen bir pazar ekonomisi için gerekli koşulların sağlandığını söylemek güçtür.

"AB İçindeki Rekabetçi Baskı ile Piyasa Güçleri Karşısında Durabilme Yeteneğine Sahip Olmak" kriteri aday ülkelerin rekabet güçlerinin artmasına bağlı olarak değerlendirilmektedir. AB'de rekabetçi olmak, işleyen bir piyasa ekonomisinin varlığını da gerektirir. Ekonominin rekabet gücünün artması ise aday ülkede makroekonomik istikrarın sağlanmasına, fiziksel ve beşeri sermaye donanımına, altyapının varlığı ve kalitesine, ekonominin sektörel yapısı ile girişimci yapısı ve fiyat rekabetinin sağlanmış olmasına bağlıdır.

Bosna-Hersek'te fiziki sermaye donanım kalitesi düşüktür. Özellikle, kamu yatırımları son yıllarda giderek daha azalmaktadır. Ülkenin ulaştırma ve enerji altyapıları yeterince gelişmemiştir. Bir çok alanda olduğu gibi enerji ve ulaşım sektörlerindeki hükümet düzeyinde var olan koordinasyonsuzluk ve işbirliği problemleri bu sektörlerin büyümesi önündeki en büyük engeller olarak görülmektedir. Ayrıca yasal açıdan da tek ve harmonize bir mevzuat belirlenememektedir.

Bosna-Hersek beşeri sermaye donanımı açısından da yetersizdir. Ülkede toplam harcamalar içinde eğitim ve Ar-Ge'ye ayrılan pay oldukça düşüktür. Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı 2015 yılında sadece %0,2'dir. Bu oran bölge ortalamasının (%2) altındadır. Bosna-Hersek'te okuma-yazma bilmeyen oranı %2,1'dir. Bu oran bölgedeki en yüksek oranlardan birisidir. Yükseköğretime kayıt oranları da % 47 civarında olup, AB ortalamasının oldukça altındadır.

Bosna-Hersek bir Avrupa ülkesi olması hasebiyle AB ile ticaret entegrasyonu oldukça yüksektir. İhracatının %70'inden fazlasını AB ülkeleriyle yapmaktadır. Örneğin, 2016 yılının ilk 8 ayında toplam ihracatın %72,2'sini AB-28 ile gerçekleştirmiştir. Ancak, bölgesel ticaret yapısı oldukça yoğunlaşmış durumdadır. Toplam ihracatının yarısından fazlasını sadece 3 ülke ile -Almanya, İtalya ve Hırvatistan- yapmıştır. Ülkenin ana ihraç ürünleri işlenmiş mallar ve hammaddelelerdir. Rekabet gücü yüksek olan bu endüstrilere bakıldığında ağır sanayi ya da yüksek teknoloji ürünler olmadığı dikkati çekmektedir.

Genel olarak ülkenin ticari açıklığı, ekonomik büyüklüğü göz önüne alındığında nispeten düşüktür. İhracatın ithalatı karşılama oranı 2016 yılında son 10 yılın en yüksek oranı ile %56,7 olarak gerçekleşmiştir. Buna ilave olarak ihracat malları yelpazesi çok karmaşık değildir. Bu iki faktör ekonominin sınırlı rekabetçiliğine işaret etmektedir. Küresel Rekabetçilik İndeksinde (Global Competitiveness Index) de ülkenin rekabetçilik açısından oldukça geri sıralarda yer almaktadır. 2017-2018 döneminde 3,9 indeks değeri ile 137 ülke arasında 103. sırada kendine yer bulmuştur. En kötü performans sergilediği alanlar ise mal ve emek piyasalarının etkinliği, finansal piyasaların gelişmişliği, kurumlar ve altyapıdır.

Çalışma kapsamında AB'ye üye olmak için gereken Kopenhag kriterlerinden başka AB üyesi ülkelerin Ekonomik ve Parasal Birliğe dahil olabilmeleri için de yerine getirmeleri gereken Maastricht yaklaşma kriterleri açısından da değerlendirme yapılmıştır. Buna göre Bosna-Hersek enflasyon, kamu borcu ve bütçe açığı kriterini sağlarken faiz oranı kriterini sağlayamamıştır. Ayrıca Bosna-Hersek halihazırda AB üyesi değildir. Dolayısıyla Bosna-Hersek'in ulusal parasının Euro karşısında bir merkezi kuru da yoktur. Bu açıdan Bosna-Hersek'in döviz kuru kriteri bakımından değerlendirilmesi yapılmamıştır.

Bosna-Hersek'in AB'ye aday ülke, sonrasında da tam üye olabilmesi için AB Komisyonu'nun da vurguladığı gibi, sosyo-ekonomik reform ivmesini devam ettirmesi, derin yapısal sorunları (siyasi ve idari) ele alması, tüm yönetim düzeylerinde hukukun üstünlüğünü ve kamu yönetimini güçlendirmesi gerekmektedir. Ülkenin ekonomik kriterleri yerine getirememesinin temelinde de idari ve dahi siyasi yapıdaki parçalanmışlık gelmektedir. Bosna-Hersek'in bu noktada yapması gereken etnik kaygılara dayalı siyaset ve bürokrasi anlayışını terk edip, hızlı ve doğru karar alabilen bir yönetim biçimi oluşturmaktır.

KAYNAKLAR

- Ağca, F. (2010), "Batı Balkanların Geleceğinde Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Rolü", Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 5(1).
- Altun, Ö. (2013), *Avrupa Birliği Genişleme Politikası Bağlamında Hırvatistan Üyeliği*. Ankara: Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı.
- Bošnjak, A., Hassan, A., James, K. (2017), "Analysis of the Banking Sector Performance in Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia Before and After the Global Financial Crisis", *ECONOMICS*, 5(2), 83-101.
- Crinca, O. (2007), AB Genişleme Sürecinde Batı Balkan Ülkeleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C Ankara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M. ve O. Meçik (2013), Türkiye'de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1923-2011 (Kantitatif Bir Yaklaşım), *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21): 29-48.
- ERP BİH (2017), Economic Reform Programme 2017-2019, file:///C:/Users/User2/Downloads/Economic_Reform_Programme_2017-2019_(ERP_BİH_2017-2019)%20(3).pdf (12.03.2018).
- European Commission (2016), Bosnia and Herzegovina 2016 Report https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_bosnia_and_herzegovina.pdf (12.01.2018).
- European Commission (2003), Bosnia and Herzegovina Country Strategy Paper 2002-2006, Brussels. http://www.esiweb.org/pdf/bosnia_Country%20strategy%20paper%202002-2006,%20Bosnia%20and%20Herzegovina.pdf (11.02.2018).
- European Council (1993), "Accession criteria", https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/accession-criteria_en (10.02.2018).

- Eurostat (2018), Data, <http://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home> (10.02.2018).
- GII (2018), Global Innovation Index Reports, <https://www.globalinnovationindex.org/Home> (14.11.2018).
- Greunning, H.V. , Bratanovic S.B. (2003), Analyzing And Managing Banking Risk, The World Bank, Washington DC, ss. 102-104.
- IMF (2018), Bosnia and Herzegovina
<https://www.imf.org/~media/Files/Publications/CR/2018/cr1839-BosniaHerzBundle.ashx> (12.11.2018).
- İKV (2018), “Diğer Aday ve Potansiyel Aday Ülkeler”,
http://www.ikv.org.tr/icerik_print.asp?id=282 (09.02.2018).
- Karagöz, K., Ergün, S. (2010), “Türkiye’de Ekonomik İstikrarasızlığın Kaynakları: Ekonometrik Bir Değerlendirme”, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 15(2): 169-185.
- Karluk, S.R. (2014), Avrupa Birliği’nin Balkanlara Genişlemesi: Balkan Ülkelerine Üyelik Perspektifi, International Conference on Eurasian Economies.
- Kaya, E. (2016), “Avrupa Birliği’nin Son Genişlemesi ve Balkan Üyeleri”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(2): 213-233.
- LEABİH (2009), “Youth (Un)employment in Bosnia and Herzegovina”, https://pjp-eu.coe.int/documents/1017981/3084937/Youth_unemployment_BiH.pdf/e3f953b4-a63f-44fa-bda4-089000ae2642 (12.11.2018).
- Magill, C. (2010), Education and fragility in Bosnia and Herzegovina,
<http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001910/191060e.pdf> (11.11.2018).
- Malešić, A, Adigüzel, M. (2017), Bosna-Hersek Ekonomisinin Rekabet Gücünün İncelenmesi ve Değerlendirilmesi, Dış Ticaret Enstitüsü, Tartışma metinleri, WPS NO/60/2017-01.
- Ministry of finance and Tresasury (2018), Statistics,
www.vijeceministara.gov.ba/ministarstva/finansije_i_trezor/default.aspx?id=108&langTag=en-US (22.02.2018).
- Özgöker, C. U. ve Batı, G. F. (2017), “Avrupa Birliği’nin Balkanlar Genişlemesi ve Balkan Ülkelerinde “Barış ve Refaha” Katkıları”, Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 2017(03):28-36.
- Şahin, Y (2013), *Batı Balkanlar AB Yolunda*, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, No: 267, İstanbul.
- The Heritage Foundation (2018), Bosnia and Herzegovina,
<https://www.heritage.org/index/country/bosniaherzegovina> (08.03.2018).
- The World Bank (2018), Doing Business, <http://www.doingbusiness.org> (07.03.2018).
- US Country Commercial Guides (2017), Bosnia and Herzegovina,
<https://ba.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/270/2017/08/Bosnia-CCG-2017.pdf> (01.03.2018).
- WEI (2018), “Bosnia and Herzegovina”, <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/countryeconomy-profiles/#economy=BIH>, (13.03.2018).
- World Development Indicators (2018), Databank,
<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> (13.03.2018).